

ZBIÓR TŁOKÓW I STEMPLI PIECZĘTNYCH

W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W POZNANIU

Tytuł:

**Zbiór tłoków i stempli pieczętnych
w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu**

© Copyright Piotr Pokora 2015

© Copyright Archiwum Państwowe w Poznaniu 2015

Wydanie pierwsze Poznań 2015

Redakcja Piotr Pokora, *przy współpracy* Marcina Hlebionka

Autorzy opisów Michał Górny, Marcin Hlebionek, Justyna Jarębska, Izabela Jaskólska, Dorian Jasiński, Przemysław Kaleta, Katarzyna Okoniewska, Jarosław Wysocki, Piotr Pokora, Sandra Tomczak, Wojciech Siudek

Recenzenci prof. dr hab. Marek Adamczewski, prof. dr hab. Waldemar Chorążyczewski

Tłumaczenia Erwina Jiya, Dorota Młodzianowska-Pilczuk

Korekta Piotr Pokora, Karolina Sołtys, Marcin Hlebionek

Indeks Piotr Pokora

Skanowanie Pracownia Archiwum Państwowego w Poznaniu

Fotografie Fundacja TRES – Wojciech Olejniczak, *współpraca* Tomasz Kawaler

Projekt graficzny i skład Fundacja TRES – Anna Kaźmierak

Druk i oprawa Zakład poligraficzny MOŚ i ŁUCZAK sp. j.

Wydawcy Archiwum Państwowe w Poznaniu, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

NACZELNA DYREKCJA
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

ARCHIWUM
PAŃSTWOWE W POZNANIU

Projekt wydawniczy sfinansowany ze środków Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

ISBN 978-83-926860-3-3

ISBN 978-83-64806-73-5

ZBIÓR TŁOKÓW I STEPLI PIECZĘTNYCH

W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W POZNANIU

OPRACOWALI:

MICHAŁ GÓRNY, MARCIN HLEBIONEK, JUSTYNA JARĘBSKA, IZABELA JASKÓLSKA,
DORIAN JASIŃSKI, PRZEMYSŁAW KALETA, KATARZYNA OKONIEWSKA,
JAROSŁAW WYSOCKI, PIOTR POKORA, SANDRA TOMCZAK, WOJCIECH SIUDEK

POD REDAKCJĄ

PIOTRA POKORY

PRZY WSPÓŁPRACY
MARCINA HLEBIONKA

PRZEDMOWA

Spośród wielu zadań, które wykonują archiwa państwowe, udostępnianie materiałów archiwalnych oraz publikacja źródeł należą do najważniejszych i z pewnością najbardziej oczekiwanych ze strony potencjalnych użytkowników. Coraz częściej pojawiają się opinie, iż w dobie powszechnego dostępu do Internetu najbardziej pożądanym i optymalnym rozwiązaniem tego obowiązku jest publikacja materiałów źródłowych w formie elektronicznej. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom, już w 2003 roku, dla uczczenia 750. rocznicy lokacji miasta Poznania, Archiwum Państwowe w Poznaniu wspólnie ze Stowarzyszeniem Societas Archivi Posnaniensis wydało w formie elektronicznej dokumenty pergaminowe i papierowe Poznania przechowywane w swoim zasobie.

W następnym latach sukcesywnie realizowane były i są nadal projekty związane z elektronicznym udostępnianiem akt miejskich i cechowych z okresu staropolskiego innych miast wielkopolskich, takich jak: Bnin, Buk, Gniezno, Kalisz, Kobylin, Konin, Koźmin, Kórnik, Leszno, Lwówek, Pobiedziska czy też Pleszew. Z kolei z okazji 90. rocznicy wybuchu powstania wielkopolskiego udostępniono w formie kopii cyfrowych materiały archiwalne dotyczące powstania, a przechowywane w archiwach państwowych w Poznaniu, Kaliszu i Lesznie. Wyżej wymienione materiały źródłowe zostały wydane na płytach CD lub DVD, a ponadto są dostępne on-line na stronie internetowej Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej oraz portalu szukajwarchiwach.pl.

Nie negując oczywistych zalet internetowego dostępu do cyfrowych kopii materiałów źródłowych, Archiwum Państwowe w Poznaniu zamierza nadal publikować i wydawać je również w formie tradycyjnej. Jest to tym bardziej istotne, iż powyższa formuła nie należy do działań częstych i powszechnych. Dlatego z wielką radością i zadowoleniem przyjęta została propozycja Pana dra Piotra Pokory z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Pana dra hab. Marcina Hlebionka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aby podjąć prace nad uzupełnieniem i poszerzeniem inwentarza *Zbioru tłoków i stempli pieczętnych przechowywanych w zasobie poznańskiego Archiwum*, w celu wydania go drukiem w formie naukowego wydawnictwa źródłowego.

Na podjęcie powyższej decyzji miało wpływ wiele okoliczności. Najważniejsza to wyjątkowa wartość źródłowa ww. zbioru (730 jednostek), w skład którego wchodzi głównie typariusze pieczęci miejskich i cechowych, ale znaleźć w nim można niezwykle rzadkie pieczęcie monarsze (w tym unikatowy tłok pieczęci królewskiej Augusta III czy pieczęcie używane przez królów Prus jako Wielkich Książąt Poznańskich), ponadto pieczęcie instytucji administracji państwowej różnego szczebla, pieczęcie starościńskie, gmin wiejskich, a wreszcie tłoki pieczętno używane przez różne instytucje społeczne. Co istotne, zgromadzone w nim zabytki związane są nie tylko z samą Wielkopolską, ale też z Kujawami, a nawet regionem świętokrzyskim. Wartość tego zbioru jako źródła informacji jest nieoceniona, i to zarówno dla historii państwa i narodu, jak i dziejów regionalnych, nie wspominając

PREFACE

Among the many tasks that are performed by state archives, sharing the archive materials as well as publication of the sources is one of the most important, and certainly the most anticipated by potential users. There are more and more opinions that in the era of universal access to the Internet, publication of source material in electronic form, seems to be the most desirable and optimal solution for this requirement. In order to meet these expectations, as far back as in 2003, while celebrating the 750th anniversary of granting town rights to Poznan, Poznan State Archives in collaboration with the Societas Archivi Posnaniensis issued, in electronic form, parchments and paper documents regarding Poznan stored among its resources.

Over the following years, the archives has successively been implementing projects related to electronic sharing of municipal and guild acts from the Old Polish times concerning other cities in Wielkopolska, such as: Bnin, Buk, Gniezno, Kalisz, Kobylin, Konin, Koźmin, Kórnik, Leszno, Lwówek, Pobiedziska or Pleszew. On the other hand, to celebrate the 90th anniversary of the outbreak of the Wielkopolska Uprising the State Archives made archival materials on the uprising, stored in the state archives in Poznań, Kalisz and Leszno, available in the form of digital copies. The aforementioned source materials have been issued on CD or DVD, and are also available online on the website of Wielkopolska Digital Library and portal ["szukajwarchiwach.pl"](http://szukajwarchiwach.pl).

Without denying the obvious advantages of online access to digital copies of source materials, the State Archives in Poznań intend to continue to publish and also issue them in the traditional form. This is all the more important as this formula does not belong to frequent and widespread actions. Therefore, the proposal of Dr. Peter Pokora from the Adam Mickiewicz University in Poznan and Dr. hab. Marcin Hlebionek from Nicolaus Copernicus University in Torun, to begin work on supplementing and expanding catalog A collection of matrix seals and stamps stored in the resources of Poznan archive, in order to issue it in print in the form of scientific source publication, was welcomed with great joy.

Taking this decision has been influenced by numerous circumstances. The most important is the unique source value of the above-mentioned collection (730 units), which consists mainly of municipal and guild matrix seals. However, among them can be found extremely rare monarch seals (including the unique royal seal of August III, or the seals used by the kings of Prussia as the Grand Dukes of Poznań), and also seals of institutions of state administration at various levels, seals of district governors, rural communities and finally matrix seals used by various social institutions. Importantly, relics gathered there are connected not only with Wielkopolska alone, but also Kujawy and even Świętokrzyskie region.

The value of this collection as a source of information is invaluable, both for the state's and nation's history as well as regional history,

już o badaniach heraldycznych i sfragistycznych. To przede wszystkim ze względu na wysoką wartość tego zbioru należy go jak najszerszej upowszechnić w szeroko rozumianym środowisku naukowym. Jest to tym bardziej istotne, gdy uwzględnimy okoliczność, iż polska historiografia nie może poszczycić się większą liczbą edycji typariuszy pieczęci. Niniejsza edycja jest więc pionierska z kilku względów. Po pierwsze jest to, jak dotychczas, największa publikacja tego typu. Po drugie jest jedną z pierwszych edycji opracowanych przez polskie archiwa państwowe. Po trzecie, odwołując się do najlepszych europejskich wzorów, stara się przeszczepić na grunt polski nowoczesne metody prezentacji tego rodzaju obiektów.

W tym miejscu należy wspomnieć o innej, niemniej ważnej przesłance, która miała niebagatelny wpływ na powodzenie realizacji niniejszego projektu. Była to możliwość zaangażowania do niego wyżej wspomnianych autorów, którzy mimo stosunkowo młodego wieku są już uznanymi ekspertami w dziedzinie badań sfragistycznych i nie tylko. Ich dotychczasowy dorobek naukowy, znakomita znajomość nie tylko wskazówek metodycznych, ale również praktyki opracowania typariuszy w ostatnim półwieczu oraz umiejętność wykorzystania rozwiązań zagranicznych były gwarancją przygotowania publikacji na wysokim poziomie naukowym. W opracowanym katalogu autorzy poszerzyli w sposób znaczący zakres dotychczasowego archiwalnego opisu informacyjnego, uzyskując pełną edycję źródła w zgodzie z zaleceniami Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego. Być może dzięki temu niniejsza edycja stanie się w przyszłości wzorem dla podobnych przedsięwzięć wydawniczych.

Edycja jest adresowana zarówno do zawodowych historyków, jak i osób amatorsko zajmujących się historią, a ze względu na chronologię i zakres terytorialny zbioru wzbudzi zapewne zainteresowanie badaczy również poza granicami Polski. W związku z tym zaplanowano w przyszłości również przygotowanie stosownej formy elektronicznej, która dostępna będzie on-line.

Przekazanie do rąk użytkowników nowoczesnej pomocy informacyjnej, jakim jest niewątpliwie niniejszy katalog, nie tylko w sposób spektakularny podnosi jakość systemu informacyjnego Archiwum Państwowego w Poznaniu, ale przyczynia się do wzbogacenia dorobku metodycznego polskiej archiwistyki i być może będzie swego rodzaju przyczynkiem w dyskusji nad kierunkiem rozwoju współczesnego edytorstwa źródeł historycznych.

Realizacja wyżej opisanego projektu wydawniczego była możliwa między innymi dzięki efektom pracy zasłużonych pracowników Archiwum Państwowego w Poznaniu, którzy przez kilkadziesiąt lat inwentaryzowali i opracowywali powiększający się z biegiem lat zbiór pn. „Tłoki pieczętno różnych urzędów i instytucji”. Należy w tym miejscu przypomnieć zasługi doc. dr Janiny Bieleckiej oraz dr Kazimierzy Chojnackiej. Jednak na szczególne słowa uznania zasługują, wspomniani już wyżej autorzy, dr hab. Marcin Hlebionek i dr Piotr Pokora, którzy są zarówno głównymi pomysłodawcami, jak i wykonawcami tego projektu. Za pozytywne recenzje projektu, na etapie

not to mention the heraldic and sfragistic studies. Above all, the high value of this collection requires that it should be as widely spread in the broader scientific community. This is even more important when we consider the fact, that Polish historiography cannot boast of a greater number of editions of matrix seals. This edition is therefore a pioneer for several reasons. Firstly, it is, so far, the largest publication of this type. Secondly, it is one of the first editions developed by the Polish state archives. Thirdly, referring to the best European models, it tries to transplant into the Polish - soil modern methods of presentation of such objects.

At this point we should mention another, no less important premise, which had a substantial impact on the success of the implementation of this project. It was an opportunity to involve the aforementioned authors who, despite their young age, are already recognized experts in sfragistic research and much more. Their previous academic achievements, outstanding knowledge of not only methodological guidelines, but also practice to develop matrix seals in the last half-century as well as the ability to use foreign solutions, guaranteed a preparation of publication at a high academic level. In the developed catalog, the authors significantly expanded the existing scope of archival information description in order to have a complete edition of the sources in line with the recommendations of the International Sfragistic Dictionary. Perhaps thanks to this, the edition will become a model for similar publishing undertakings in the future.

This edition is addressed both to professional historians and amateurs who study history, and because of the chronology and the territorial scope of the collection it will probably arouse an interest among researchers outside the Polish borders. Therefore, an appropriate electronic form (also to be available online) will be prepared in the future.

Handing this modern information aid (this catalog) over to the users, not only does spectacularly raise the quality of the information system of the State Archives in Poznan, but also contributes to the enrichment of methodological achievements of Polish archival studies and it might be some kind of contribution to the on-going debate on the direction of the development of modern editing of historical sources.

The implementation of the above-described publishing project was made possible, among other things, thanks to the effects of the work of the well-deserved employees of the State Archives in Poznan, who spent decades inventorying and developing, the ever expanding collection, over the years, entitled "Matrix Seal of Various Offices and Institutions." It should be borne in mind the merits of Dr. Janina Bielecka and Dr. Kazimiera Chojnacka. However, a special word of appreciation goes to the authors, already mentioned above, Assoc. Dr Marcin Hlebionek and Dr. Piotr Pokora, who are both the main originators and executors of this project. We are also very grateful to Dr. Marek Adamczewski, professor at the University of Łódź and Dr. Waldemar Chorążyczewski, professor at Nicolaus Copernicus University in Torun for their positive reviews of the project at the stage of its preparation.

jego przygotowania, bardzo dziękujemy dr. hab. Markowi Adamczewskiemu, profesorowi Uniwersytetu Łódzkiego oraz dr. hab. Waldemarowi Chorążyczewskiemu, profesorowi Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wyrazy podziękowania należą się również grupie studentów historii UAM i UMK, którzy mieli możliwość wypełniać treścią formularze edycji przygotowane w sposób nowatorski przez autorów publikacji. W realizację projektu zaangażowane były również osoby zatrudnione w Pracowni Digitalizacji Archiwum Państwowego w Poznaniu, gdzie w 2012 roku wykonana została digitalizacja tłoków oraz sporządzona dokumentacja fotograficzna. Stanowi ona swego rodzaju wizualny inwentarz skarbowy. Była ona również bardzo przydatna w pracach merytorycznych nad opracowaniem katalogu.

Katalog pod względem wydawniczym został przygotowany przez Fundację TRES. Na potrzeby wydawnicze wykonano raz jeszcze dokumentację fotograficzną zbioru. Prezesowi Fundacji, Panu Wojciechowi Olejniczakowi, należą się szczególnie słowa podziękowania za rady, wskazówki i pomoc, nie tylko na etapie organizacyjnego przygotowania projektu, ale przede wszystkim za wyjątkową sumienność i determinację w dotrzymaniu harmonogramu realizacji projektu.

Oprócz dobrego pomysłu i wielkiego nakładu pracy ze strony autorów i organizatorów, ważnym warunkiem powodzenia w realizacji każdego projektu wydawniczego jest zabezpieczenie finansowe dla niezbędnych wydatków oraz wsparcie organizacyjne. Poznańskie Archiwum otrzymało znaczne dofinansowanie od Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych na przygotowanie i realizację niniejszego projektu. Wyrażając podziękowanie Panu prof. dr. hab. Władysławowi Stępniaкови i jego współpracownikom, zaangażowanym w realizację tego przedsięwzięcia, należy w tym miejscu przypomnieć, iż dzięki wprowadzonemu przez NDAP systemowi dofinansowań tylko w 2014 roku archiwa państwowe zorganizowały lub współorganizowały ponad 420 wystaw tradycyjnych. Przygotowano także ponad 470 wystaw i prezentacji wirtualnych. Liczba zrealizowanych projektów edukacyjnych, z których znaczną część stanowiły lekcje archiwalne, przekroczyła 800. Ponadto z udziałem archiwów państwowych lub ich pracowników wydano blisko 450 publikacji (również multimedialnych i wirtualnych). Dane te pokazują, iż rośnie rola archiwów państwowych, które stają się znaczącymi animatorami życia kulturalnego i naukowego. Jednocześnie pojęcie „archiwa państwowe” pojawia się w szerszym kontekście, wskazując na ogólnokrajowy zasięg i znaczenie sieci archiwalnej w Polsce.

Uwzględniając powyższe działania, w sposób wyjątkowo trafny wpisuje się w nie projekt wydawniczy *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*.

HENRYK KRYPEK
dyrektor Archiwum
Państwowego w Poznaniu

Words of thanks should also be given to a group of students of the History Department at AMU and UMK who had the opportunity of filling in the editing forms prepared in an innovative way by the authors of the publication. Also persons employed in the Laboratory of Digitalization of the State Archives in Poznan were involved in the project. This is where in 2012 digitalization of matrix seals took place and photographic documentation was prepared. It is a kind of visual inventory treasury. It was also very useful in the substantive work on the development of the catalog.

In terms of publishing, a catalog has been prepared by the Foundation TRES. Photographic documentation was once more prepared for the purpose of publishing. President of the Foundation, Mr. Wojciech Olejniczak deserves special word of thanks for the advice, tips and help, not only at the stage of organizational development of the project, but above all for the exceptional diligence and determination in meeting the project schedule.

Apart from the good ideas and great effort on the part of the authors and organizers, financial security for the necessary expenditure and organizational support are also an important condition for the success of each project. In order to prepare and implement this project, Poznan Archive received significant funding from the General Director of State Archives. Expressing thanks to Prof. Assoc. Władysław Stępniak and his colleagues who were involved in the implementation of this project, it should be borne in mind that, thanks to the system of grants introduced by NDAP, only till the year 2014, the national archives organized or co-organized more than 420 traditional exhibitions.

More than 470 virtual exhibitions and presentations have been prepared. The number of implemented educational projects, of which a considerable part were the archival lessons, exceeded 800. In addition, with the participation of state archives or their employees, nearly 450 publications (including multimedia and virtual ones) were issued. These data show that the role of the state archives keeps on increasing. They become significant animators of cultural and scientific life. At the same time the concept of "state archives" appears in a broader context, pointing to national coverage and importance of archival network in Poland.

Given the above, this project "A collection of matrix seals and stamps" exceptionally well fits in the resources of State Archive in Poznan.

HENRYK KRYPEK
Director of the State
Archive in Poznań

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	V
WSTĘP	X
I PIECZĘCIE KRÓLEWSKIE	I
II PIECZĘCIE DUCHOWIEŃSTWA	9
III PIECZĘCIE URZĘDOWE IMIENNE	15
IV PIECZĘCIE INSTYTUCJI KOŚCIELNYCH	27
V PIECZĘCIE WIEJSKIE	51
VI PIECZĘCIE SĄDOWE	71
VII PIECZĘCIE ZIEMSKIE	81
VIII PIECZĘCIE URZĘDÓW I INSTYTUCJI	93
IX PIECZĘCIE MIEJSKIE	109
X PIECZĘCIE CECHOWE	209
XI PIECZĘCIE RÓŻNE	309
KOLEKCJA ARTURA BREYERA	319
INDEKS	321
BIBLIOGRAFIA	325

WSTĘP

Gdy na początku 2013 r. piszący te słowa otrzymał od Marcina Hlebionka dwie płyty CD z fotografiami i skanami typariuszy z Archiwum Państwowego w Poznaniu, początkowo miały one służyć jedynie jako materiał pomocniczy do zajęć dydaktycznych ze studentami dotyczących sfragistyki i heraldyki. Trudno stwierdzić, kiedy właściwie narodziła się myśl o przygotowaniu katalogu tłoków i stempli, których fotografie i skany znajdowały się na tych płytach. Faktem jest, że już pod koniec 2014 r. prace nad nim były mocno zaawansowane, a problemy, z którymi przyszło się zmagać w czasie tworzenia katalogu, stały się przedmiotem referatu pt. *Zbiór typariuszy Archiwum Państwowego w Poznaniu. Problemy edytorskie*, który został wygłoszony 19 września 2014 r. na III Forum Sfragistycznym w Ciążeńiu.

Odnośząc się do postulatów edytorstwa pieczęci, które od lat są znane w literaturze przedmiotu¹, nie sposób nie zauważyć, że „pełna inwentaryzacja tego materiału [tzn. sfragistycznego – P.P.]... stanowi najważniejszy, fundamentalny etap i niezbędny warunek rozwoju badań sfragistycznych”². Mimo upływu kolejnych dziesięcioleci prace edytorskie w dziedzinie sfragistyki postępują bardzo wolno, a liczba wydawnictw zawierających katalogi typariuszy jest znikoma. Szersze omówienie problematyki związanej z edycjami zasobów sfragistycznych przedstawił we wstępie do *Katalogu pieczęci w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy* M. Hlebionek, tak więc powtarzanie ich w tym miejscu wydaje się niezasadne³.

¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, w: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, pod red. Z. Piecha, J. Pakulskiego, J. Wroniszewskiego, Warszawa 2006, s. 31–58; tenże, *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty*, „Сфрагістичний щорічник” 1 (2011), s. 160–188.

² Z pisma Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 1961 r. w sprawie inwentaryzacji pieczęci, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 301.

³ M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012, s. 8.

INTRODUCTION

When at the beginning of 2013, the writer of this article received from Dr. Marcin Hlebionek two CDs with photographs and scans of seal matrices from the National Archives in Poznan, they were initially only intended to serve as an auxiliary material for teaching students sphragistics and heraldry. It's hard to say exactly when the idea was born to prepare a catalog of seal matrices and stamps of photographs and scans found on the discs. The fact is that at the end of 2014, the works on it were already well advanced and the problems that came up during the struggle to create a catalog became a subject paper entitled “*A collection of seal matrix of the National Archives in Poznan. Editorial problems*”, which was delivered on 19th September 2014 at the Third Sphragistic Forum in Ciążeń.

With reference to the demands for seal editing, which for years are known in professional literature¹, it is impossible not to notice that the “full inventory of the material [i.e. sphragistic - PP] ... is the most important, fundamental stage and a necessary condition for the development of sphragistic research”². Despite the passage of successive decades, publishing works in the field of sphragistics has progressed very slowly, and the number of publications containing catalogs of seal matrices is negligible. The wider discussion of issues related to sphragistic resources was presented by M. Hlebionek in the introduction

¹ Z. Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych (Prospects of Polish sphragistic research)*, in: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań (The seals in the former Commonwealth. Status and prospects of research)*, under ed. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006 r, pp. 31–58; Idem *Współczesne badania sfragistyczne w Polsce. Osiągnięcia i postulaty (Modern sphragistic research in Poland. Achievements and demands)*, „Сфрагістичний щорічник” 1 (2011), pp. 160–188.

² The letter of the General Director of National Archives from 1961 on inventory of seals in *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000 (Set of archival regulations issued by the General Director of State Archives in the years 1952–2000)*, ed. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warsaw 2001, p. 301.

Zaznaczyć jednak trzeba, że edycja typariuszy pieczęci ma inną specyfikę niż edycja odcisków pieczęci. Wynika to z wielu właściwości tego typu zabytków. Przede wszystkim typariusze, czyli tłoki i stemple pieczętno, zawierają wizerunek negatywowo obrazu utrwalonego na ich matrycy. Sposób ich publikacji musi zatem uwzględniać ten aspekt. Publikacja katalogu typariuszy nie może pomijać również ich walorów artystycznych, gdyż nie tylko matryca tłoka, ale również uchwyt to dzieło rzemiosła artystycznego, czasami miniaturowe dzieło sztuki najwyższej próby. Jednak już w czasach nowożytnych, choć w mniejszym stopniu, a przede wszystkim pod koniec dziewiętnastego wieku, stemple w znacznym stopniu tracą walor artystyczny i cechy indywidualne na rzecz elementu informacyjnego związanego z rozwojem czynności kancelaryjnych i biurowych. Ciągłe jednak można na ich podstawie śledzić zachodzące przemiany w sferze gustów artystycznych, estetyki epoki, z której pochodzą oraz komunikacji społecznej. W przeciwieństwie do odcisków pieczęci, tłoki posiadają jeszcze jeden walor – jako dzieła rzemiosła artystycznego często nie pozostają anonimowe. Tak też jest w przypadku typariuszy z zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu. Odnaleźć tu można wyroby pieczętarzy, grawerów i producentów stempli działających w Poznaniu, Berlinie czy Warszawie, wśród nich byli m.in.: Fryderyk W. Below, W. Bojarski, Feliks Dmóchowski, Jochann G. Echler, Teodor Kaiser, Ludwik i Władysław Kapella, Adolf Liebmann, H. G. Schilling i Andrzej Zlotokaminski.

Powołanie Pruskiego Archiwum Państwowego w Poznaniu pod koniec lat sześćdziesiątych dziewiętnastego wieku zapoczątkowało okres przejmowania archiwaliów różnych instytucji, urzędów i miast. Typariusze wraz z inną dokumentacją trafiały do Pruskiego Archiwum Państwowego, w niektórych przypadkach były to depozyty miast (np. Poznań, Leszno), cechów (np. z Poznań, Leszno, ale także z Rawicza, czy Wolsztyna). Pieczęcie do Archiwum przekazywały też sądy, m.in. Sąd Apelacyjny w Poznaniu, Sąd Powiatowy w Krotoszynie. Wiele typariuszy trafiło do poznańskiego archiwum w drugiej połowie dziewiętnastego wieku z Archiwum Naczelnego Prezesa Prowincji Poznańskiej, z Rejencji Poznańskiej, wreszcie z Naczelnego Prezydium Policji w Poznaniu. Do zupełnych wyjątków należały zakupy dokonywane przez Archiwum czy też dary z kolekcji prywatnych. Na cały zbiór tłoków pieczętnych z Archiwum Państwowego w Poznaniu składa się 730 typariuszy i stempli, które w niniejszym katalogu figurują pod 731 pozycjami (1 sygnatura jest pusta, gdyż zbiór został źle osygnowany). Tworzą one 12 kolekcji wydzielonych ze względu na dysponentów pieczęci. Kolekcja nr I – pieczęcie królewskie (4 egz.); nr II – pieczęcie duchowieństwa (3 egz.); nr III – pieczęcie urzędowe imienne (15 egz.); nr IV – pieczęcie instytucji kościelnych (51 egz.); nr V – pieczęcie wiejskie (48 egz.); nr VI – pieczęcie sądowe (11 egz.); nr VII – pieczęcie ziemskie (18 egz.); nr VIII – pieczęcie urzędów i instytucji (33 egz.); nr IX – pieczęcie miejskie (290 egz.); nr X – pieczęcie cechowe (243 egz.); nr XI – pieczęcie różne (12 egz.); nr XII – zbiór Alberta Breyera (2 egz.).

to *The Catalogue of Seals of the National Archives in Bydgoszcz*, hence, repeating them at this point seems to be unjustified niezasadne³.

However, one needs to note that the edition of seal matrix has got different specifics than the edition of seal impressions. This is due to the many aspects of this type of relics. First of all the seal matrix, or plungers and stamps, contain the image of the negative impression on their matrix. The manner of publication must, therefore, take that aspect into account. Publication of a catalog of seal matrix cannot ignore their artistic value either, because not only the matrix of the plunger, but also the handle are a piece of artistic craftsmanship, sometimes a miniature masterpiece of the highest value. However, already in modern times, although to a lesser extent, and above all, at the end of the nineteenth century, the stamps started to, substantially, lose their artistic value and individual features, for the information element and associated with the development of clerical and office activities.

On this basis, however, one is able to track the changes in the sphere of artistic taste, aesthetics of the era from which they come from as well as social communication. In contrast to the impressions of stamps, the seal matrices have another advantage. As the works of artistic craftsmanship, they often do not remain anonymous. That is also in case of the seal matrix in the National Archives in Poznań. One can find here the products of seal engravers and manufacturers of stamps working in Poznań, Berlin and Warsaw, e.g.: Fryderyk W. Below, W. Bojarski, Feliks Dmóchowski, Jochann G. Echler, Teodor Kaiser, Ludwik and Władysław Kapella, Adolf Liebmann, H. G. Schilling and Andrzej Zlotokaminski.

The establishment of the Prussian National Archives in Poznań at the end of the '60s of the 19th century marked the beginning of a period of taking over the archives of various institutions, offices and cities. Seal matrices along with other archives were placed in the Prussian National Archive; in some cases these were deposits of cities (e.g. Poznań, Leszno), guilds (e.g. from Poznań, Leszno, but also from Rawicz, or Wolsztyn). Courts also used to hand over seals to the archives e.g. The Court of Appeal in Poznań District Court in Krotoszyn. Many seal matrices found their way to the Poznań archive in the second half of the nineteenth century from the Archives of the Supreme President of the Poznań Province, the Regency of Poznań, and finally from the Police Chief Headquarters in Poznań.

The purchases made by the Archive, or gifts from private collections are particularly exceptional. The entire collection of seal matrix in the National Archives in Poznań consists of 730 seal matrices and stamps, which in this catalog are listed under position number 731 (1 signature is empty, because the resource was wrongly signed). They form 12 collections created on the basis of the people who had the seals at their disposal. Collection No. I – matrices of royal seals (4 copies); No. II – clergy seals (3 copies.); No. III – official seals with

³ M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy (The Catalogue of Seals of the National Archives in Bydgoszcz)* Warszawa 2012, p. 8.

Kolekcja I: *Pieczęcie królewskie* należą do najcenniejszych w całym zasobie. Wynika to z faktu, że w zbiorach polskich do dnia dzisiejszego zachowały się jedynie nieliczne królewskie tłoki pieczętny. Na kolekcję królewskich typariuszy w Archiwum Państwowym w Poznaniu składają się tłoki pieczęci, których dysponentami byli: król Polski August III oraz królowie Prus – Fryderyk Wilhelm III, Fryderyk Wilhelm IV oraz Wilhelm I. Najstarszy z tłoków z imieniem Augusta III używany był zapewne przez bliżej niezidentyfikowaną instytucję prowincjonalną. Mimo tego, że pieczęć ta nosi ślady intensywnego użytkowania, nie udało się znaleźć pochodzących zeń odcisków. Znacznie lepiej poświadczone w użyciu są pieczęcie władców pruskich, którymi dysponowały urzędy administracji Wielkiego Księstwa Poznańskiego, później Prowincji Poznańskiej.

Kolekcja II: *Pieczęcie duchowieństwa* to zbiór tłoków pieczęci osobistych duchowieństwa. Najbardziej okazała spośród nich jest herbowa pieczęć Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza, biskupa kujawsko-kaliskiego w latach 1889–1902.

Kolekcja III: *Pieczęcie urzędowe imienne* to zbiór, w którym najwcześniejsze zabytki pochodzą jeszcze z czasów przedrozbiorowych. Są to przede wszystkim typariusze pieczęci starostów grodowych. Pośród nich znajduje się m.in. typariusz należący do Kazimierza Raczyńskiego, ostatniego starosty generalnego Wielkopolski (1778–1793). Inny starosta generalny tej prowincji, Władysław Szoldrski był dysponentem tłoka pieczętnego, którego bliższe oględziny wskazują, że został on przerytowany. Przeróbki dokonano, modyfikując inskrypcję napieczętną odwołującą się wcześniej do Ludwika Szoldrskiego: ojca i poprzednika Władysława na urzędzie starosty. Pozostałe pieczęcie starościńskie związane są z Kujawami. Z czasów Księstwa Warszawskiego pochodzą imienne pieczęcie notariuszy, ale też dwie pieczęcie wojskowe, z których jedna należała do zasłużonego generała, księcia Antoniego Sułkowskiego.

Kolekcja IV: *Pieczęcie instytucji kościelnych* to zbiór złożony z pieczęci należących do różnego rodzaju instytucji wyznaniowych. Wśród nich odnaleźć można trzy typariusze gminy żydowskiej w Trzemesznie i ewangelickich senioratów w Kaliszu i Kargowej. Pozostałe związane są z Kościołem katolickim. Dają się one podzielić na dwa mniejsze podzbiory. Pierwszy, który obejmuje obiekty związane z dziewiętnastowieczną diecezją kujawsko-kaliską, drugi z typariuszami pochodzącymi z obszaru archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Niektóre z tych typariuszy wyszły niewątpliwie z warsztatu wybitnego poznańskiego rytownika Fryderyka W. Belowa. Na tle całej kolekcji wyróżnia się okazała, osiemnastowieczna pieczęć zarządu dóbr klasztoru cysterskiego w Obrze, z herbem opackim.

Kolekcja V: *Pieczęcie wiejskie* to zbiór tłoków, które wykonane zostały po trzecim rozbiórce Polski, kiedy władze pruskie nadały samorząd wszystkim wsiom leżącym na zagarniętych terenach. Właśnie niemal jednocześnie wykonaniem znacznej części typariuszy, tworzących opisywany zbiór, tłumaczyć należy należy ich zbliżoną formę. Niemniej znajdujące się na tych pieczęciach „godła” są dość zróżnicowane i nie zawsze poddają się jednoznacznej interpretacji. W kolekcji dominują pieczęcie gmin i sądów wiejskich oraz urzędów wójtowskich, ale

names (15 copies.); No. IV - seals of ecclesiastical institutions (51 copies.); No. V - village seals (48 copies.); No. VI - court seals (11 copies.); No. VII - estate seals (18 copies.); No. VIII - seals of offices and institutions (33 copies.); No. IX - municipal seals (290 copies.); No. X - guild seals (243 copies.); No. XI - a collection of miscellaneous seals (12 copies.); XII - Artur Breyer Collection (2 copies.).

Collection I: *Royal seals* is one of the most valuable in the whole set of collections stock. This is due to the fact that in Polish collections, only a small number of matrices of royal seals have been preserved up until this day. The collection of the matrices of royal seal in National Archives in Poznań consists of matrices seals, which were at the disposal of: Polish King August III and the kings of Prussia: Fryderyk Wilhelm III, Fryderyk Wilhelm IV and Wilhelm I. The oldest of the matrices, with the name of August III was probably used probably by an unidentified provincial institution. However, the seals of the Prussian rulers, which were at the disposal of the administrative offices of the Grand Duchy of Posen, later the Province of Poznan are much better certified to have been used.

Collection II: *Clergy seals* is a set of personal matrix seals of the clergy. The heraldic seal of Aleksander Kazimierz Bereśniewicz, a Bishop of Kujawy and Kalisz in the years 1889-1902, is the most prominent among them.

Collection III: *Official seals with names* is a collection, where the earliest exhibits date back to the time of pre-partition. These are mainly seal matrices of district governors. Among them is a matrix seal which belonged to Kazimierz Raczyński, the last governor of Wielkopolska (1778-1793). Another governor of the province, Władysław Szoldrski had at his disposal a matrix seal, whose closer inspection showed that it had been re-engraved. The changes were made by modifying the seal inscription which earlier referred to Ludwik Szoldrski, the father as well as predecessor of Władysław in the office of mayor. Other district governor seals are related to Kujawy. Others are signature seals of notaries, but also two military seals, one of which belonged to the honored Major General Duke Antoni Sułkowski come from the times of the Duchy of Warsaw.

Collection IV: *Seals of ecclesiastical institutions* is a set composed of seals belonging to various kinds of religious institutions. Among them can be found three matrix seals of a Jewish community in Trzemeszno, evangelical seigniorages in Kalisz and Kargowa. Others are associated with the Catholic Church. They can be divided into two smaller subsets. The first one, which includes objects associated with the nineteenth-century diocese of Kujawy and Kalisz, and the other one - objects coming from the Archdiocese of Gniezno and Poznan. Some of these matrix seals undoubtedly came from the workshop of eminent Poznan engraver Fryderyk W. Below. A splendid eighteenth century seal of administration of goods of Cistercian monastery in Obrza, with the abbey coat of arms, stands out against the background of the entire collection.

spotykamy tam również pieczęcie używane przez zarządy dóbr tak prywatnych, jak i państwowych czy urzędów stanu cywilnego.

Kolekcja VI: *Pieczęcie sądowe* to niewielki zbiór zabytków, który składa się wyłącznie z typariuszy, którymi dysponowały sądy patrymonialne, czyli instytucje sądownicze działające z ramienia właściciela dóbr ziemskich. Funkcjonowanie takich sądów wynikało z posiadania przez szlachtę immunitetu sądowego dla swoich posiadłości. W rzeczywistości przedzoborowej patrymonialną pieczęć sądową zastępowała najczęściej osobista pieczęć właściciela dóbr. Zmieniło się to po przejściu części ziem Rzeczypospolitej pod władzę Prus i objęciu ich pruskim ustawodawstwem. W dalszym ciągu pieczęcie sądów patrymonialnych wyobrażały jednak herb właściciela, choć sformalizowano ich legendę, która musiała wskazywać na sądowy charakter ich dysponentów. Kres sądownictwu patrymonialnemu położyły reformy monarchii pruskiej przeprowadzone w połowie dziewiętnastego wieku.

Kolekcja VII: *Pieczęcie ziemskie* to zbiór typariuszy wykorzystywanych przez różnego rodzaju instytucje należącej do książąt Sułkowskich Ordynacji Rydzyskiej. W kolekcji znajdują się pieczęcie używane przez administrację poszczególnych kluczy, ale też należące do instytucji o charakterze centralnym, jak policja domenalna, sekretariat czy kasa ordynacji. W sferze ikonografii pieczęcie te są niemalże jednolite i odwołują się bądź to do herbu, bądź też monogramu właściciela. Po śmierci ostatniego ordynata rydzyskiego – Antoniego Stanisława Sułkowskiego, dobra te zostały przejęte przez państwo pruskie zapewne ten właśnie fakt spowodował też przejście pieczęci administracyjnych ordynacji i przekazanie ich do Archiwum Państwowego.

Kolekcja VIII: *Pieczęcie urzędów i instytucji* to zbiór pieczęci pochodzących wyłącznie z ziem zaboru rosyjskiego. Dysponowały nimi głównie urzędy i instytucje szczebla powiatowego, przede wszystkim z okolic Kielc. Herby guberni kieleckiej umieszczone na stemplach wskazują, że powstały one po 1869 r., kiedy to wprowadzono urzędowe wzory herbów gubernialnych dla ziem Królestwa Polskiego.

Kolekcja IX: *Pieczęcie miejskie* to zbiór, który powstał po 1868 r. w wyniku przejmowania do Pruskiego Archiwum Państwowego archiwaliów miejskich, w tym i tłoków pieczętnych. Najstarsze zabytki wchodzące w skład kolekcji pochodzą z czternastego i piętnastego wieku, jednak większość typariuszy wykonano już w czasach nowożytnych i w dziewiętnastym wieku. Oprócz pieczęci ogólnomiejских w kolekcji znajdują się również tłoki należące do różnych organów władz miejskich oraz instytucji i urzędów działających pod ich egidą. Znaczącą część zbioru stanowią różne pieczęcie Poznania, Leszna, Rawicza i Wschowy oraz zbiór stempli Landsbergu (czyli Gorzowa Wielkopolskiego). Kolekcja typariuszy miejskich w Archiwum Państwowym w Poznaniu stanowi jeden z największych tego typu zbiorów w polskich archiwach.

Kolekcja X: *Pieczęcie cechowe*, to zbiór powstały w podobnych okolicznościach jak kolekcja typariuszy miejskich, obie mają również podobne granice chronologiczne. W zbiorze tym znajdują się pieczęcie cechów, m.in. piekarzy, młynarzy, rzeźników, sukienników, stolarzy, ślusarzy, powroźników, kowali itd., działających w miastach całej

Collection V: *Village seals*, is a set of matrix seals which were made after the third partition of Poland, when the Prussian authorities gave all the villages situated on the occupied territories their self-governments. Thus, their similar form should be explained by an almost simultaneous creation of a large portion of seal matrices making up this collection. However, "the emblem" which are on such seals are quite varied and cannot always be clearly interpreted. It is dominated by seals of municipalities and rural courts as well as boroughs' offices, but we can also see there the seals used by both private and state-owned administration of goods or registry offices.

Collection VI: *Court seals* is a small collection of relicts, which consists solely of matrix seals which were at the disposal of patrimonial courts, which are judicial institutions acting on behalf of estate owners. The functioning of such courts was due to the nobility's ownership of jurisdictional immunity for their possessions. In the pre-partition period, the patrimonial judicial seal was usually replaced by a personal seal of the landowner. This was changed, when part of the territories of the Republic of Poland went under the power of Prussia and when they were included in the Prussian legislation. However, the patrimonial court seals still represented the coat of arms of the owner, although their legend was formalized, in order to indicate the judicial nature of their administrators. Patrimonial judiciary was terminated because of the reforms of the Prussian monarchy carried out in the mid-nineteenth century.

Collection VII: *Estate seals* is a collection of matrix seals used by various institutions belonging to the Sułkowski Princes of Rydzyna Ordinance. The collection includes seals used by the administration of different levels, but also belonging to central institutions, such as police domain, secretariat or fund ordination. Considering iconography, these seals are fairly uniform and refer either to the coat of arms, or a monogram of the owner. After the death of the last ordinate of Rydzyna - Antoni Stanisław Sułkowski, the goods were taken over by the Prussian state. Probably that was the very fact that caused the takeover of the administrative seals of the ordination and handing them over to the National Archives.

Collection VIII: *Seals of offices and institutions*, is a collection of seals which comes exclusively from the Russian partition. They were mainly at the disposal of offices and institutions at the county level, primarily from the region of Kielce. The coat of arms of the province of Kielce located on the stamps indicate that they arose after 1869, when the official provincial coats of arms designs for the lands of the Kingdom of Poland were introduced.

Collection IX: *Municipal seals*, is a collection that was created after 1868 when Prussian State Archives in Poznan began to overtake municipal archives, including matrix seals. The oldest relicts belonging to the collection come from the fourteenth and fifteenth centuries, however, majority of matrix seals date back to modern times and the nineteenth century. Apart from the general municipal seals, the collection includes seal matrices belonging to different bodies of mu-

Wielkopolski. Pieczęcie z tej kolekcji zawierają bogactwo wyobrażeń narzędzi używanych przez bractwa cechowe i przedmiotów będących wytworami ich pracy oraz symboliki cechowej. Analogicznie jak w przypadku pieczęci miejskich, trzon kolekcji tworzą tłoki pieczęci cechów z Poznania, Leszna i Wschowy.

Kolekcja XI: *Pieczęcie różne* to zbiór liczący zaledwie kilkanaście zabytków, ale niezwykle interesujących. Są tu bowiem zachowane pieczęcie pruskiej administracji szczebla centralnego (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), prowincjonalnego (Prezesa Prowincji Poznańskiej) i rejencyjnego (pieczęcie rejencji królewieckiej z przełomu osiemnastego i dziewiętnastego wieku). Unikatowa jest pieczęć Komisarza Okręgowego z czasów powstania z 1848 r., wykonana prawdopodobnie w warsztacie F.W. Belowa.

Kolekcja XII: *Kolekcja Alberta Breyera* to zbiór gromadzony przez przedwojennego nauczyciela niemieckiej szkoły w Sompolnie, w powiecie konińskim, a także badacza-regionalisty. Tłoki pieczęci wchodzące w skład spuścizny po nim stanowią najmniejszą z kolekcji publikowanego zasobu.

Przygotowanie katalogu archiwalnego będącego w praktyce inwentarzem zbioru tłoków pieczętnych z Archiwum Państwowego w Poznaniu wiązało się z koniecznością rozwiązania wielu problemów, właściwie nieregulowanych przez wytyczne metodyczne Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Należało też szukać wypróbowanych w literaturze przedmiotu wzorców opisu tego typu zabytków. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w przeciwieństwie do odcisków pieczęci opis typariuszy zgromadzonych w zasobie danego archiwum nie ma charakteru zjawiska masowego i powtarzalnego. Funkcjonowanie typariuszy jako zbioru samodzielnych obiektów archiwalnych niezwiązanych z konkretnymi dokumentami sprawia jednak, że dysponent pieczęci nie zawsze jest oczywisty, zwłaszcza gdy brak jest o nim informacji na wizerunku lub w legendzie umieszczonej na matrycy tłoka. Również precyzyjne ustalenie chronologii takich zabytków, funkcjonujących najczęściej w oderwaniu od dokumentów czy akt, może nastrożać wiele problemów. Osobną kwestią jest wreszcie sposób publikowania wizerunku matrycy (w negatywie czy w pozytywie?). Problemów tych w żaden sposób nie pomagają rozwiązać wytyczne metodyczne z 1961 r.⁴ Również karta opisu sfragistycznego, która zawiera ujednolicony wzór formularza opisu pieczęci czy to w formie elektronicznej, czy papierowej, nie ułatwia sprawy przygotowania inwentarza typariuszy. Podobnie zresztą jak funkcjonująca od 1964 r. Międzynarodowa Karta Opisu Sfragistycznego zaproponowana przez Komitet Sfragistyczny

⁴ Zrządzenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 1961 r. w sprawie opracowania zbiorów pieczęci w Archiwach Państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, cz. 3.

municipal authorities, as well as institutions and offices operating under their aegis. A significant part of the collection consists of the various seals of Poznan, Leszno, Rawicz and Wschowa as well as a collection of stamps of Landsberg (e.g. Gorzów Wielkopolski). The collection of municipal matrix seals belonging to the National Archive in Poznan is one of the largest collections in Polish archives.

Collection X: *Guild seals* is a collection created in similar circumstances as the collection of municipal seal. Both also have similar chronological boundaries. The collection includes guild seals of e.g. bakers, millers, butchers, clothiers, carpenters, locksmiths, rope-makers, blacksmiths etc., who were working in cities all over Wielkopolska. Seals in this collection contain a great deal of images of tools used by the guildmen, objects created by them, as well as the symbolism of the guild. Similarly, as in the case of municipal seals, the seal matrices of guilds from Poznan, Leszno, Wschowa are at the core of this collection.

Collection XI: *Miscellaneous seals*, is a collection of only a few, extremely interesting seals. One can find here well preserved seals of the Prussian central government (Ministry of Foreign Affairs), provincial (President of the Province of Poznań) and administrative district (seals of Regency of Królewiec from the turn of the eighteenth and nineteenth centuries). The seal of the District Commissioner from the times of the Wielkopolska Uprising in 1848 is also quite unique. It was probably made in the workshop of F.W. Below.

Collection XII: *A collection of Albert Breyer*, a pre-war German school teacher as well as researcher-regionalist in Sompolno, in the district of Konin. Seal matrix belonging to his legacy form the smallest of the published collections.

In order to prepare an archive catalogue, which is practically the inventory of sets of matrix seals from the National Archives in Poznan, it was necessary to solve many problems, which were not regulated by methodical guidelines of the Headquarters of National Archives. Moreover, one had to look up for patterns or object models in the professional literature which described such relics. It is worth emphasizing that, in contrast to the impression of seal, the description of matrix seals, gathered in particular archive, is not a mass phenomenon and is not repeatable. Functioning of matrix seals as a collection of independent archival objects, which are not related to specific documents, makes it unclear who such a seal belonged to, especially when there is no information on the seal's image or in the legend placed on the matrix. Moreover, the precise determination of the chronology of such objects, functioning as a separate unit (hence practically in isolation from the documents or acts) may be really difficult.

Finally, the issue is the way in which the image of the matrix is published (in negative or in positive?). These problems in no way can be solved using the methodological guidelines from 1961.⁴ Moreover,

⁴ Zrządzenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 1961 r. w sprawie opracowania zbiorów pieczęci w Archiwach Państwowych (Ordinance of Head Office of National Archives from 22 May 1961 on the development of collections of seals in the National Archives), in: *Zbiór przepisów archiwalnych*, Cz. 3 (Set of Archival Regulations Issued by the NDAP), Vol. 3.

Międzynarodowej Rady Archiwów⁵. Rozwiązania problemów związanych z konstrukcją katalogu nie ułatwia też brak wypracowanych w Polsce wzorów tego typu publikacji. Tylko do pewnego stopnia pomocny był tom *Zabytki cechów śląskich*, gdzie na stronach 11–145 Beata Marcisz zamieściła katalog pieczęci cechowych⁶. Opublikowane tam pieczęcie tylko w części stanowiły zachowane w oryginale typariusze, a ich skromny opis wydawał się mało zadowolający, ponadto tylko w wybranych przypadkach zamieszczono fotografie uchwytu, zaś nie wszystkie opisywane matryce opatrzone stosownymi fotografiami. W tym ostatnim przypadku zabrakło też konsekwencji i choć dominują fotografie z wyobrażeniem matrycy w pozytywie, to jednak w dziesięciu przypadkach znajdujemy na fotografiach widok matrycy w negatywie. W literaturze zagranicznej dobrych wzorców dostarczyła ukraińska publikacja *1000 років української печатки*⁷. Choć wydany w niej materiał stanowią bulle ołowiane, odciski woskowe i lakowe znajdujące się na dokumentach itd., to jednak typariusze zostały zaopatrzone w małe (1:1) fotografie w negatywie i powiększone w pozytywie. Prawie wszędzie zamieszczono też fotografie uchwytu lub kolca do jego nabicia. Zastrzeżenia budzi jednak dość swobodny opis publikowanych zabytków, tylko w znikomym stopniu spełniający wymogi metodyczne dla tego typu publikacji. Inspiracją dla katalogu pieczęci z Archiwum Państwowego w Poznaniu była też książka Luca Becchetti wydana w Rzymie w 2012 r.⁸ Nadmienić przy tym należy, że autorzy wymienionych tu publikacji katalogujących typariusze pieczęci nie zadali sobie trudu rozwiązania skrótów legend napieczętych (mimo że w ukraińskiej publikacji legendy tłumaczono na język angielski – choć nie zawsze trafnie). Pozostawienie napisów bez rozwiązania abrewiacji wydaje się być znaczącym brakiem.

Zbiór tłoków pieczętnych z zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu charakteryzuje się zarówno różnorodnością materiału, jak i dużą rozpiętością chronologiczną od czternastego po dwudziesty wiek, z dominacją typariuszy i stempli z osiemnastego i dziewiętnastego wieku. Przyjmując klasyczny podział chronologiczny takiego zbioru, przy równoczesnych trudnościach w precyzyjnym datowaniu typariuszy, trudno byłoby zbudować przejrzysty układ katalogu. Dlatego dla potrzeb niniejszej publikacji przyjęto podział wedle realnie istniejącej struktury zbioru archiwalnego, z zachowaniem istniejącego już podziału wewnętrznego na wymienione wyżej dwanaście kolekcji. Do pewnego stopnia podział ten oddaje też układ według grup dyspo-

the sphragistic description card, that contains the uniform format form of a seal description whether in electronic form or on paper, does not help to prepare the inventory of the matrix seals; similarly in operation since 1964. The International Sphragistic Description Sheet proposed by the Sphragistic Committee of the International Council on Archives⁵. The problems with forming this catalog are also associated with the lack of models of this type of publication in Poland. Only the volume *Zabytki cechów śląskich* (Landmarks of Silesian guilds) was helpful to some extent, where on pages 11-145 Beata Marcisz presented a catalog of guild seals⁶.

The seals published there were only partly the seals preserved in the original form, and their short description seemed not satisfactory. Moreover, only in a few cases, the photographs of the handles were presented; but not all described matrix seals were accompanied by the relevant photographs. In the latter case, there was no consistency and even though photographs with the image of matrix in positive dominate, however in ten cases, we find the photographs with the view of matrix in negative. In foreign literature, some good examples were provided by Ukrainian publication *1000 років української печатки*⁷.

Although we can see there golden and lead bulls as well as wax and sealing wax impressions from different documents etc., the matrix seals were provided with small (1: 1) photographs in negative and the enlarged ones in positive. Almost everywhere there were also photographs of the handles or a pin for fixing it. Objections arise, however, in case of quite lax description of the published relics. It only negligibly meets the methodological requirements for this type of publication. The inspiration for the catalog of seals from the National Archives in Poznan was inspired by a book by Luca Becchetti, published in Rome in 2012⁸. It is worth mentioning, that the authors of the said publications, which catalog the matrix seals, did not bother to give the full names of abbreviations from the seal legends (despite the fact that the Ukrainian publications translated legends into English – though not always correctly). Leaving inscriptions without giving the full name for the abbreviation seems to be a significant lack.

A collection of matrix seals from the National Archives in Poznan, is characterized by both diversity of material, and a large chronological span from the fourteenth to the twentieth century, with the dominance of matrix seals and stamps from the eighteenth and nineteenth centuries.

⁵ Manuel d'archivistique. Theorie et pratique des archives publiques en France, Paris 1970, s. 473. Poniownie z komentarzem w: *Projet des regles pour l'etablissement de notices descriptives de sceaux*, w: *Folia Caesaraugustana*, vol. 1: *Diplomatica et Sigillographica. Travaux préliminaires de la Commission internationale de diplomatique et de la Commission internationale de sigillographie pour une normalisation des éditions internationales des éditions de documents et un Vocabulaire internationale de la diplomatique et de la sigillographie*, Zaragoza, 1984, s. 97 oraz *Vocabulaire international de la sigillographie*, Roma 1990, s. 17–35, 37.

⁶ B. Marcisz, *Cechowe pieczęcie i tłoki pieczętno*, w: *Zabytki cechów śląskich*, red. M. Korzeł-Kraśna, Wrocław 2002, s. 11–145.

⁷ *1000 років української печатки*, Київ 2013. Katalog wystawy 24 maja – 15 listopada 2013.

⁸ L. Bechelli, *Sigilli ecclesiastici dala Collezione Corvisieri Italiana*, Roma 2012.

⁵ Manuel d'archivistique. Theorie et pratique des archives publiques en France, Paris 1970, pp. 473. Again, with commentary in: *Projet des regles pour l'etablissement de notices descriptives de sceaux*, w: *Folia Caesaraugustana*, vol. 1: *Diplomatica et Sigillographica. Travaux préliminaires de la Commission internationale de diplomatique et de la Commission internationale de sigillographie pour une normalisation des éditions internationales des éditions de documents et un Vocabulaire internationale de la diplomatique et de la sigillographie*, Zaragoza, 1984, pp. 97 and *Vocabulaire international de la sigillographie*, Roma 1990, pp. 17–35, 37.

⁶ B. Marcisz, *Cechowe pieczęcie i tłoki pieczętno* (Guild seals and seal matrices) in: *Zabytki cechów śląskich* (Relics of Silesian guilds), ed. M. Korzeł-Kraśna, Wrocław 2002, pp. 11–145.

⁷ *1000 років української печатки*, Київ 2013. The exhibition catalog 24 May – 15 November 2013.

⁸ L. Bechelli, *Sigilli ecclesiastici dala Collezione Corvisieri Italiana*, Roma 2012.

mentów i podukład alfabetyczny, co proponują wytyczne metodyczne, jednak dosłowne zachowanie tego modelu, przy wielkiej liczbie dysponentów (prawie każdy typariusz to nowy dysponent), nastęrczałoby wielu problemów i rzutowałoby na przejrzystość struktury katalogu. W tej sytuacji przyjęto założenie, że przeszukiwanie katalogu pod kątem dysponentów pieczęci umożliwia indeks zawierający ich listę w układzie alfabetycznym.

Formularz opisu poszczególnych typariuszy wzorowany był na formularzu opisu zaproponowanym przez S.K. Kuczyńskiego⁹ przy inwentarzu pieczęci książąt mazowieckich oraz T. Kałuskiego w inwentarzu pieczęci cechów ks. głogowskiego¹⁰, jednak z oczywistym uwzględnieniem specyfiki zbioru z Archiwum Państwowego w Poznaniu.

Pozycje, które obejmuje katalog, zostały opisane na schemacie umieszczonym na sąsiedniej stronie.

PIOTR POKORA

⁹ S. K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978.

¹⁰ T. Kałuski, *Pieczęcie cechów na ziemiach księstwa głogowskiego do połowy XIX wieku. Geneza i symbolika*, Warszawa 2013, s. 115–117.

Taking a classic chronological division of such material into consideration (with simultaneous difficulties in precise dating of matrix seals), it would be difficult to build a clear layout of a catalog. Therefore, for the purposes of this publication, the division according to the existing structure of the archives, maintaining the already existing internal division into the above-mentioned twelve collections has been adopted. To some extent, this division also reflects the arrangement according to the trustee groups and the subsystem index, which is suggested by the methodical guidelines. However, following this model literally, with a large number of trustees (almost every matrix seal having a new trustee), would cause many problems and would affect the clarity of a catalog structure. In this situation, it is assumed that searching the catalog according to the trustees of the seals can be done thanks to a list in alphabetical order.

The format for the descriptions of particular matrix seals was based on the description form proposed by S.K. Kuczyński with inventory of seals of the dukes of Mazovia⁹, and T. Kałuski with inventory of seals of guilds from Dutchy of Głogów¹⁰, but with an obvious emphasis on the specifics of the team from the National Archives in Poznan.

The scheme of description includes the following points depicted on the table on the following page.

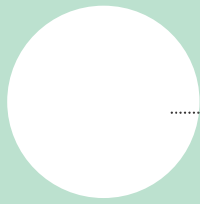
PIOTR POKORA

⁹ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich (Seals of Dukes of Mazovia)*, Wrocław 1978.

¹⁰ T. Kałuski, *Pieczęcie cechów na ziemiach księstwa głogowskiego do połowy XIX w., Geneza i symbolika (Guilds seals in the lands of the Duchy of Głogów to the mid-nineteenth century, Origin and symbolism)*, Warszawa 2013, pp. 115–117.

Formularz opisu

nr **0** nagłówek z kolejnym numerem katalogowym

..... skan matrycy typariusza lub stempla w widoku pozytywowym w proporcjach 1:1

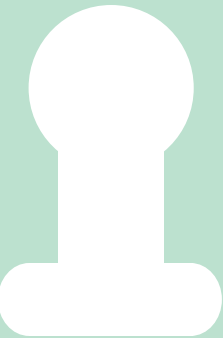
1 AP POZNAŃ, TŁOKI, SYGN. **TX, 100** sygnatura z AP Poznań

2 **DYSPONENT TYPARIUSZA**

3a materiał matrycy materiał tłoka
3b materiał uchwytu
4 kształt i wymiary matrycy tłoka (w milimetrach)
5 typ rytu matrycy tłoka
6 informacje dotyczące krawędzi matrycy tłoka
7 kształt i wymiary uchwytu tłoka (w milimetrach) w tym: kształt i wymiary tłoka
7a wysokość całkowita
7b wysokość uchwytu, w tym skuwki
7c wysokość matrycy
8 informacje dotyczące oznaczeń na uchwycie tłoka lub (i) do niego dołączonych *Legenda opracowana na podstawie wytycznych ogłoszonych w: Projet de règles pour l'établissement de notices descriptives de sceaux, w: Folia Caesaraugustana, vol. 1: Diplomatica et Sigillographica. Travaux préliminaires de la Commission internationale de diplomatique et de la Commission internationale de sigillographie pour une normalisation des éditions internationales des éditions de documents et un Vocabulaire internationale de la diplomatique et de la sigillographie, Zaragoza 1984, Institución „Fernando el Católico”, s. 95-109*
9a forma legendy
9b treść legendy
TREŚĆ LEGENDY
10 opis wyobrażenia napieczętnego
11 literatura (w tym także ważniejsze wzmianki), publikowane reprodukcje
12 uwagi

INICJAŁY AUTORÓW OPISU

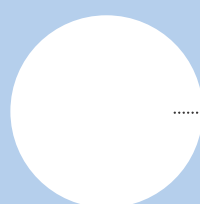
MG – Michał Górny
 MH – Marcin Hlebionek
 JJ – Justyna Jarębska
 IJ – Izabela Jaskólska
 DJ – Dorian Jasiński
 PK – Przemysław Kaleta
 KO – Katarzyna Okoniewska
 JW – Jarosław Wysocki
 PP – Piotr Pokora
 ST – Sandra Tomczak
 WS – Wojciech Siudek

..... fotografia całego typariusza z widokiem uchwytu, a w przypadku jego braku matrycy z trzpieniem bądź pierścieniem

Scheme of description

nr **0** a header with a catalog number following

..... a photograph of a matrix or a stamp in a view of the positive at the bottom

1 AP POZNAŃ, TŁOKI, SYGN. **TX, 100** signature of the National Archives in Poznan

2 **OWNER OF THE SEAL MATRIX**

3a matrix material of a seal material of a seal
3b handle material of a seal
4 shape and dimensions of matrix (in mm)
5 type of matrix rite
6 information on the matrix edge
7 the shape and dimensions of the matrix holder (in millimeters) of which: shape and dimensions
7a total height of a matrix seal
7b height of matrix handle; including cap or stem
7c height of the matrix
8 information about the indications on the handle of matrix (and or) attached to it *Seal legends have been developed on the basis of the guidelines published in: Projet des regles pour l'établissement de notices descriptives de sceaux, in: Folia Caesaraugustana, vol. 1: Diplomatica et Sigillographica. Travaux préliminaires de la Commission internationale de diplomatique et de la Commission internationale de sigillographie pour une normalisation des éditions internationales des éditions de documents et un Vocabulaire internationale de la diplomatique et de la sigillographie, Zaragoza, Institución „Fernando el Católico”, 1984, pp 95-109.*
9a form of legends
9b contents of legends
CONTENTS OF LEGENDS
10 description of the seal design
11 literature
12 comments

INITIALS OF THE AUTHORS

MG – Michał Górny
 MH – Marcin Hlebionek
 JJ – Justyna Jarębska
 IJ – Izabela Jaskólska
 DJ – Dorian Jasiński
 PK – Przemysław Kaleta
 KO – Katarzyna Okoniewska
 JW – Jarosław Wysocki
 PP – Piotr Pokora
 ST – Sandra Tomczak
 WS – Wojciech Siudek

..... () italics in parentheses – the meanings of the abbreviations

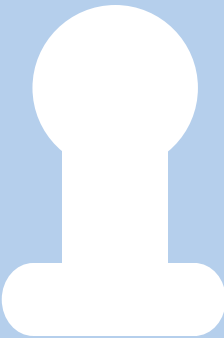
..... (...) three dots – the abbreviations impossible to explain

..... [] in square brackets – the reconstructed fragments of inscriptions

..... I – parts of the inscriptions divided by elements of the seal image

..... II – change of the verse or text direction

..... * : • standard graphic signs – divisors – interludes between words (where necessary, were described in words)

..... a photograph of the whole matrix seal with a view of the handle, and in case of matrix lacking its handle – a pin or a ring